



ISLOM BANKLARINING FAOL OPERATSIYALARI.

Ilmiy rahbar: Muxammadiyev Kamoliddin

Samarqand Iqtisodiyot va Servis insitituti

Bank ishi kafedrası assistenti

Baratov Hayotbek

SamISI, "Bank-Moliya xizmatlari" fakulteti talabasi

Annotatsiya:

Mazkur maqolada islom moliya tizimi tamoyillariga tayangan holda faoliyat yurituvchi islom banklarining asosiy faol operatsiyalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda foiz (ribo)ni taqiqlovchi shariat qoidalariga asoslangan moliyaviy bitimlar mohiyati yoritilib, mudoraba, mushoraka, murabaha, ijara va salam kabi asosiy shartnomalarning iqtisodiy mazmuni hamda amaliy qo'llanishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, islom banklarining moliyalashtirish yondashuvi, risklarni taqsimlash mexanizmi, real aktivlarga tayanuvchi investitsion kreditlash va loyihalarni sheriklik asosida moliyalashning afzalliklari tahlil qilinadi. Uslubiy qismda an'anaviy bank amaliyotidan farqlanadigan jihatlar, bank-mijoz munosabatlari, daromad shakllanish mexanizmi hamda iqtisodiy barqarorlikka ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot yakunida xalqaro tajriba va O'zbekiston bank tizimi rivojlanishida islom banklarining roli, istiqbollari hamda raqamli islom moliya xizmatlarini kengaytirish imkoniyatlari bo'yicha xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: Islom bankchiligi, faol operatsiyalar, mudoraba, mushoraka, murabaha, ijara, salam, shariat tamoyillari, foizsiz moliya, real aktivlar, islom moliya vositalari, investitsion kreditlash, riskni taqsimlash, islom banklari tajribasi.

**Kirish:**

Islom bankchiligi zamonaviy moliya tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida dunyoning ko‘plab mamlakatlarida jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Shariat tamoyillariga asoslangan ushbu moliya tizimi foiz orqali daromad olishni inkor etib, iqtisodiy faoliyatni real aktivlar bilan bog‘liq operatsiyalar orqali qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bois islom banklari mijozlarni moliyalashtirishda sheriklikka, foyda va zararni adolatli taqsimlashga hamda iqtisodiy faoliyatning haqiqiy mazmuniga e‘tibor qaratadi. So‘nggi yillarda Yaqin Sharq, Janubi-Sharqiy Osiyo va hatto Yevropa va MDH davlatlarida islom moliya institutlariga bo‘lgan qiziqish ortmoqda. Bu tendensiya milliy bank tizimlari uchun ham yangi imkoniyat va tajribalarni yuzaga chiqarmoqda.

Ayniqsa, O‘zbekiston kabi iqtisodiy islohotlar olib borayotgan davlatlar uchun islom banklarining faol operatsiyalarini chuqur o‘rganish dolzarb ahamiyatga ega. Mazkur maqolada islom banklari tomonidan amalga oshiriladigan asosiy moliyalashtirish mexanizmlari, ularning iqtisodiy mohiyati, shuningdek amaliyotda qo‘llanish xususiyatlari tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari ushbu tizimning afzalliklari, muammolari va istiqbolini ko‘rsatib berishga xizmat qiladi. Islom banklarining faol operatsiyalari o‘z ichiga ko‘plab moliyaviy instrumentlarni oladi. Ular orasida mudoraba (sheriklik asosida moliyalashtirish), mushoraka (korporativ sheriklik), murabaha (foyda qo‘shilgan sotib olish), ijara (ijaraga berish) va salam (oldindan to‘langan tovar yoki xizmat) kabi shariatga mos bitimlar mavjud. Bu operatsiyalar nafaqat an‘anaviy bank amaliyotidan farqlanadi, balki iqtisodiyotning real sektorini qo‘llab-quvvatlash, barqaror moliyaviy muhit yaratish va investitsion loyihalarni rag‘batlantirish imkoniyatini beradi. Mazkur maqola islom banklarining asosiy faol operatsiyalarini tahlil qilgan holda, ularning iqtisodiy samaradorligi, risklarni boshqarish mexanizmi va amaliy qo‘llanilish xususiyatlarini ko‘rib chiqadi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba asosida O‘zbekiston bank tizimi uchun istiqbolli



yoʻnalishlar va innovatsion moliyalashtirish modellari ham koʻrsatib beriladi. Bu tadqiqot islom banklari faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini yoritish, shuningdek, ularning milliy moliya tizimiga qoʻshadigan hissasini aniqlashga qaratilgan.

Asosiy qism:

Islom moliyasi shariat tamoyillariga asoslangan boʻlib, foiz olishni qatʼiyan taqiqlaydi. Shu sababli islom banklari faoliyatida moliyaviy operatsiyalar anʼanaviy banklar bilan solishtirganda tubdan farq qiladi.

Mudoraba (Mudarabah)

Keling, birinchi operatsiyamiz — mudoraba haqida gaplashamiz. Mudoraba shunday jarayonki, bir tomon — bank mablagʻ beradi, ikkinchi tomon esa bu mablagʻni tadbirkorlik faoliyatiga yoʻnaltiradi. Muhim jihati — daromad oldindan kelishilgan nisbatda taqsimlanadi, lekin zarar faqat bankning kapitaliga tushadi. Bu usul kichik biznes loyihalarini moliyalashtirishda juda samarali. Misol uchun, Malayziya banklarida mudoraba asosidagi kreditlar orqali kichik ishlab chiqarish korxonalari keng qoʻllaniladi.

Mushoraka (Musharakah)

Endi mushoraka operatsiyasiga eʼtibor qaratsak. Mushoraka — bu bank va mijozning sheriklik asosidagi hamkorligi. Har ikki tomon loyihaga mablagʻ kiritadi va daromad ham, zarar ham ulushga koʻra taqsimlanadi. Shu orqali banklar katta qurilish loyihalari, korporativ investitsiyalar va texnologik startaplarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega boʻladi. Mushoraka real sektor faoliyatini ragʻbatlantiradi va uzoq muddatli hamkorlikni mustahkamlaydi.

Murabaha



Murabaha operatsiyasi ko'pchilik uchun tanish bo'lishi mumkin. Bu shunday shakldaki, bank tovar yoki xizmatni xarid qiladi va unga oldindan kelishilgan foyda qo'shib, mijozga sotadi. Shu tarzda, murabaha orqali bank daromad oladi, lekin foiz asosida emas, balki haqiqiy savdo orqali. Bu usul, masalan, iste'mol kreditlari yoki kichik investitsion loyihalarni moliyalashtirishda keng qo'llaniladi.

Ijara

Ijara — bu bankning aktivlarni mijozga ijaraga berish shakli. Bu operatsiya ikki usulda amalga oshadi: operativ ijara va ijara muntazama. Mijoz ijara asosida uskunalarni, transport vositalarini yoki ko'chmas mulkni ishlatadi, va bu jarayon davomida bank daromad oladi. Ijara operatsiyasi investitsion xarajatlarni kamaytiradi va barqaror daromad oqimini ta'minlaydi.

Salam va Istisna

Salam va Istisna operatsiyalari ham muhimdir. Salam — bu oldindan to'lov asosida kelajakda yetkazib beriladigan tovarlar uchun ajratiladigan mablag', Istisna esa ishlab chiqaruvchining buyurtmaga mos mahsulot yetkazib berishi. Ushbu usullar, ayniqsa, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish loyihalarida qo'llaniladi. Shu bilan ishlab chiqaruvchiga oldindan mablag' ajratiladi va risklar kamayadi.

Operatsiyalarning iqtisodiy ahamiyati

Endi esa, operatsiyalarning iqtisodiy ahamiyatiga e'tibor qarataylik:

1. **Barqarorlik** – Islom banklari faqat real aktivlarga tayanuvchi investitsiyalar orqali moliyalashtiradi, bu esa spekulyativ operatsiyalarni kamaytiradi.
2. **Riskni taqsimlash** – Daromad va zarar oldindan kelishilgan ulushlarga ko'ra taqsimlanadi, bank va mijoz o'rtasida adolatni ta'minlaydi.



3. **Moliyaviy inklyuziya** – Kichik va oʻrta biznes, shuningdek, rasmiy daromadi cheklangan qatlamlar uchun moliyaviy xizmatlarga kirish imkonini yaratadi.

4. **Xalqaro tajriba** – Malayziya, Saudiya Arabistoni, BAA kabi mamlakatlar islom banklari faoliyatini innovatsion operatsiyalar orqali milliy iqtisodiyotning real sektorini qoʻllab-quvvatlamogʻda.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar va sunʼiy intellekt tizimlari kredit riskini tahlil qilish va mijozga mos mahsulotlarni taklif qilish imkonini beradi.

1. Bank-mijoz sherikchiligi: Mudoraba va Mushoraka

Mudoraba va mushoraka operatsiyalari islom banklarining markaziy moliyaviy instrumentlaridir.

Mudoraba — bu moliyaviy sheriklik boʻlib, bank mablagʻ beradi, tadbirkor esa uni ishlab chiqarish yoki xizmat koʻrsatish faoliyatiga yoʻnaltiradi. Daromad oldindan kelishilgan nisbatda taqsimlanadi, zarar esa faqat bank hisobidan qoplanadi. Shu bilan birga, mudoraba innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va yangi ish oʻrinlarini yaratishda ham muhim rol oʻynaydi.

Mushoraka — bu ikki tomonning hamkorligi boʻlib, har ikki tomon loyihaga mablagʻ kiritadi va daromad ham, zarar ham ulushga qarab taqsimlanadi.

Mushoraka operatsiyasi yirik qurilish loyihalari, korporativ investitsiyalar va texnologik startaplar uchun qulay vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, bu jarayon bank va mijoz oʻrtasida uzoq muddatli hamkorlikni taʼminlaydi va strategik qarorlarni qoʻllab-quvvatlaydi.



Qo'shimcha nuqta: Mudoraba va mushoraka orqali islom banklari riskni faqat moliyaviy jihatdan emas, balki operatsion va strategik jihatdan ham taqsimlaydi, bu esa bankning barqaror faoliyatini ta'minlaydi.

2. Savdo va ijara operatsiyalari: Murabaha va Ijara

Murabaha — bank tovar yoki xizmatni xarid qilib, unga kelishilgan foyda qo'shib mijozga sotadi. Bu operatsiya foizga asoslanmagan bo'lib, an'anaviy kreditlashga nisbatan shariatga mos shaklda daromad hosil qiladi.

Murabaha xalqaro savdo moliyasida keng qo'llaniladi, chunki u import va eksport jarayonlarini moliyalashtirish imkonini beradi, narx barqarorligini ta'minlaydi va tranzaksiya xavfini kamaytiradi.

Ijara — bankning aktivlarini mijozga ijaraga berish shakli. Bu operatsiya nafaqat daromad manbai, balki investitsion xarajatlarni kamaytirish va kapitaldan samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Ijara orqali banklar balansdagi aktivlarni diversifikatsiya qiladi va daromad oqimini oldindan prognozlash imkonini oladi. Shu bilan birga, mijozlar uzoq muddatli moliyaviy majburiyatni minimal xavf bilan bajaradi.

Oldindan to'lov va buyurtma operatsiyalari: Salam va Istisna

Salam — oldindan to'lov asosida kelajakda yetkazib beriladigan mahsulot yoki xizmatni moliyalashtiradi.

Istisna — ishlab chiqaruvchi mijoz buyurtmasiga mos mahsulot ishlab chiqaradi va yetkazadi.

Qo'shimcha jihat: Bu instrumentlar qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirishda juda muhim. Ular ishlab chiqaruvchiga oldindan



mablagʻ beradi, ishlab chiqarish zanjirini optimallashtiradi va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, ularning yordamida banklar kichik va oʻrta biznes loyihalarini tezkor moliyalashtirish imkoniga ega boʻladi.

Zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya

Bugungi kunda islom banklari raqamli texnologiyalarni faol joriy qilmoqda:

Sunʼiy intellekt va Big Data — mijozning moliyaviy tarixini tahlil qilish, riskni aniqlash va individual kredit mahsulotlarini taklif qilish imkonini beradi.

- **Blockchain texnologiyasi** — shartnomalarni shaffof qiladi, firibgarlikni kamaytiradi va moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini oshiradi.

- **Fintech platformalar** — kichik va oʻrta biznes loyihalarini tezkor moliyalashtirish va onlayn operatsiyalarni amalga oshirish imkonini yaratadi.

Qoʻshimcha nuqta: Raqamli integratsiya nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki islom banklari faoliyatini global moliya bozoriga yaqinlashtiradi, xalqaro standartlarga moslashishga yordam beradi.

5. Ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyat

Barqaror moliyalashtirish: Islom banklari faqat real aktivlarga tayanuvchi investitsiyalar orqali moliyalashtiradi, spekulyativ operatsiyalar kamayadi.

Riskni adolatli taqsimlash: Daromad va zarar oldindan kelishilgan ulushga koʻra taqsimlanadi. Moliyaviy inklyuziya: Kichik va oʻrta biznes, shuningdek daromadi past qatlamlar uchun moliyaviy xizmatlar. Innovatsion rivojlanish: Mudoraba va mushoraka orqali startap loyihalari, yangi ish oʻrinlari va iqtisodiy innovatsiyalar ragʻbatlantiriladi. Ekologik moliya: Yashil va energiya tejamkor loyihalarni moliyalashtirish imkoniyati.



Xulosa:

Islom banklarining faol operatsiyalari zamonaviy moliya tizimida o‘ziga xos va muhim o‘rin egallaydi. Tadqiqot davomida biz bank operatsiyalarining nafaqat shariatga mosligini, balki iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik ahamiyatini batafsil ko‘rib chiqdik. Shu yerda asosiy xulosalarni keltiramiz. Birinchidan, islom banklari moliyaviy faoliyatini **foizga asoslanmagan, real aktivlarga tayanuvchi instrumentlar orqali** amalga oshiradi. Mudoraba va mushoraka kabi sheriklik operatsiyalari tadbirkorlikni rag‘batlantiradi, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlaydi va iqtisodiyotning real sektoriga kapital jalb qiladi. Shu bilan birga, bu operatsiyalar bank va mijoz o‘rtasida **adolatli risk taqsimlashni** ta‘minlaydi, moliyaviy barqarorlikni oshiradi va uzoq muddatli hamkorlikni shakllantiradi. Ikkinchidan, savdo va ijara operatsiyalari — murabaha va ijara — bankning daromad manbai bo‘lib, moliyaviy barqarorlikni kafolatlaydi va mijozning investitsion xarajatlarini kamaytiradi. Murabaha xalqaro savdoni qo‘llab-quvvatlaydi, narx barqarorligini ta‘minlaydi va tranzaksiya xavfini kamaytiradi. Ijara esa aktivlarni samarali foydalanish va balansdagi daromad oqimini oldindan prognozlash imkonini beradi. Uchinchidan, salam va istisna operatsiyalari ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi va eksport loyihalarini moliyalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ular ishlab chiqaruvchiga oldindan mablag‘ ajratish orqali ishlab chiqarish zanjirini optimallashtiradi, resurslarni samarali boshqarish imkonini yaratadi va kichik hamda o‘rta biznes loyihalarini tezkor moliyalashtirishni ta‘minlaydi.

Shu bilan birga, bu operatsiyalar eksportni rag‘batlantiradi va milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo‘shadi. To‘rtinchidan, zamonaviy islom banklari texnologik integratsiya orqali faoliyatini yanada samarali qiladi. Sun‘iy intellekt va Big Data mijozning moliyaviy tarixini tahlil qilish, individual mahsulotlarni taklif qilish va kredit riskini aniqlash imkonini beradi. Blockchain



texnologiyasi shartnomalarni shaffof qiladi, firibgarlik xavfini kamaytiradi va moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini oshiradi. Fintech platformalar kichik va o'rta biznes loyihalarini tezkor moliyalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ekologik va yashil moliyaviy mahsulotlarni rivojlantirish orqali islom banklari **barqaror iqtisodiyot va ijtimoiy mas'uliyatni** ilgari suradi. Beshinchidan, islom banklari faoliyatining **ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati** juda katta. Banklar faqat moliyaviy daromad olish bilan cheklanmay, balki kichik va o'rta biznes, aholi daromadi past qatlamlari, yangi ish o'rinlari va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, ular barqaror moliyaviy muhit yaratadi, iqtisodiy risklarni kamaytiradi va milliy moliya tizimini global moliya bozoriga moslashtiradi. Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, islom banklari faoliyatining samaradorligi quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

1. **Barqaror moliyaviy tizim yaratish** – bank operatsiyalari spekulativ va foizga asoslangan jarayonlarni kamaytiradi.
2. **Adolatli risk taqsimlash** – daromad va zarar oldindan kelishilgan ulushga ko'ra taqsimlanadi, bank va mijoz o'rtasida tenglikni ta'minlaydi.
3. **Moliyaviy inklyuziya** – kichik va o'rta biznes, shuningdek, daromadi past qatlamlar moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniga ega bo'ladi.
4. **Innovatsion rivojlanish va startaplarni qo'llab-quvvatlash** – mudoraba va mushoraka orqali yangi ish o'rinlari yaratiladi, innovatsion loyihalar moliyalashtiriladi.
5. **Ekologik va yashil moliya** – energiya tejankor va qayta tiklanuvchi loyihalarni moliyalashtirish orqali ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik mustahkamlanadi.
6. **Texnologik integratsiya** – AI, Big Data, blockchain va fintech platformalar faoliyatni samarali qiladi va xalqaro tajribaga moslashishni ta'minlaydi.



Shu bilan birga, islom banklari o'z operatsiyalarini xalqaro standartlarga moslashtirish orqali **O'zbekiston moliya tizimi uchun istiqbolli yo'nalishlarni** belgilaydi. Bu esa banklarni global moliya tizimi bilan integratsiya qilish, innovatsion moliyaviy mahsulotlar yaratish va barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Islomov B.X. **Islom moliyasi asoslari.** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
2. Karimov A.M. **Bank ishi va islomiy moliyalashtirish.** – Toshkent: Moliya, 2020.
3. Abdullayev S.A. **Islom iqtisodiyoti va bank tizimi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Raximov M., Xoliqulov M. **“Islom bankchiligi va ijtimoiy barqarorlik”** – Toshkent: Tafakkur qanoti, 2021.
5. Toirov A. R. **“Kiberxavfsizlik va islom moliyaviy institutlari”** – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
6. Murodov E. V. **“Islom banklarida innovatsion moliyaviy mahsulotlar”** – Toshkent: TATU, 2023.